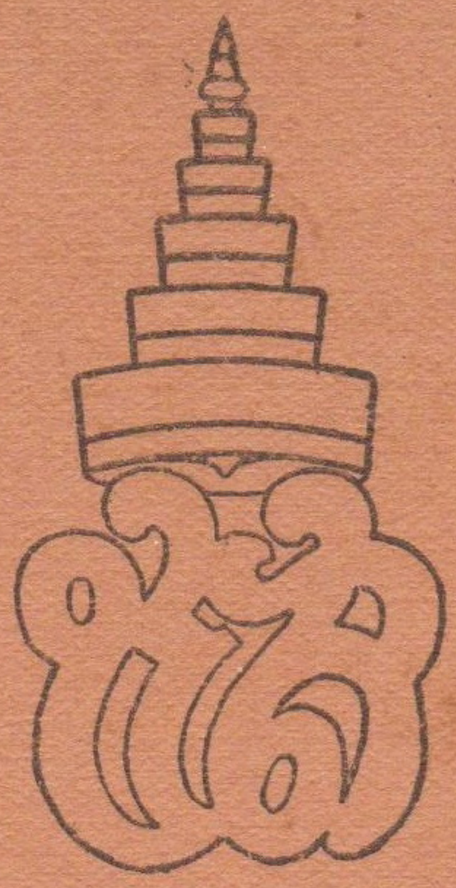

พระธรรมเทศนา ๓ กัณฑ์

เนื่องในงานพระศพ

งาน

เบิดพระศพบำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย

วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๑

พิมพ์ที่
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร ถนนพระสุเมรุ
กรุงเทพ ฯ

พระธรรมเทศนา ๓ กัณฑ์

เนื่องในงานพระศพ

งาน

เบิดพระศพบำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย

วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๑

พิมพ์ที่

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย

หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร ถนนพระสุเมรุ

กรุงเทพ ฯ

เลขหมู่ 102

เลขหมู่ 294.304
W334

เลขทะเบียน ๒๖๓๓๑.1411©

กุญชโรปมากถา

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดเทพศิรินทราวาส

แสดงวันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๐

ในการบำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย สัตตมวารที่ ๑๕

ของคณะสงฆ์มหานิกาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

อปฺปมาทรตา โหถ สจิตฺตมนุรกฺขถ

ทุคฺคา อุทฺธรถตฺตานํ ปงฺเก สนฺโนว กุญฺชโรติ ฯ

บัดนี้จะวิสัชนาพระธรรมเทศนา ในกุญชโรปมากถา โดยสมควรแก่กุศลราศีส่วนปุพพเปตพลีทักษิณานุประทาน ในการที่คณะสงฆ์มหานิกาย มีท่านเจ้าคุณสมเด็จพระวันรัต และสมเด็จพระพุฒาจารย์เป็นประธาน สามัคคีกันทำบุญโจปการ ถวายพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ บำเพ็ญสาราณียธรรมอปริหานิยธรรม และแสดงอปจายนธรรมสามีจิกรรม ด้วยกำลังความกตัญญูกตเวที ความเคารพนับถือ และกำลังความสามัคคี จัดเป็นกามาพจรกุศลราศีอย่างแรง จักเป็นปัจจัยอันกล้าแข็งอุปถัมภ์ให้คณะมหานิกาย ได้ประสบจตุพิธพร คือ อายุ วัณณะ สุขะ พละ ๔ ประการ ตามพระ

นิพนธ์พุทธบรรหารว่า

อภิวาทนสีลิสฺส นิจฺจํ วุฑฺฒาปจายิโน
จตฺตาโร ธมฺมา วฑฺฒนฺติ อายุ วณฺโณ สุขํ พลํ

ธรรม ๔ ประการ คือ อายุยืนยาวนาน พรรณสีกายผ่องใส ความสุขกายสุขจิตต์ และกำลังกายกำลังความคิด ย่อมเจริญเป็นนิตย์ แก่ชนผู้มีการอภิวาทกราบไหว้ และเคารพอ่อนน้อมแก่วุฑฒบุทคล เป็นปกติ ดังนี้ และได้รับอิฏฐวิบุลผล คือความเกษมสำราญเจริญ สิริสวัสดิ์รุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้นไป ทุกทิพาราตรี.

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงสมบรณ์ด้วยพระชาติสมบัติ พระคุณสมบัติ พระวยสมบัติ เป็นปูชนียบุทคล ควรแก่การเคารพนับถือสักการบูชา และทรงประกอบด้วยพระอัตตหิตสมบัติและพระปรหิตปฏิบัติทั้ง ๒ ประการ ซึ่งจักบรรหารโดยสังเขปพอสมควรแก่เวลา.

พระอัตตหิตสมบัตินั้น เช่นพระองค์มีพระอัธยาศัยมั่นอยู่ในพรหมจรรย์ศาสนปฏิปทา พระกายพระวาจาและพระหฤทัยสงบเสงี่ยมเรียบร้อย ทรงดำเนินตามร่องรอยของอุปสันตบุทคล ตามพระพุทธนิพนธ์ที่ตรัสว่า

สนฺตกาโย สนฺตวาโจ สนฺตมโน สมาหิโต
วนฺตโลกามิโส ภิกฺขุ อุปสนฺโตติ วุจฺจติ

ภิกษุมีกายวาจาและใจสงบ มีจิตต์ตั้งมั่น คายเหยื่อในโลกออก ก

แล้ว เราเรียกว่า อุปสันตบุทคลผู้สงบระงับ ดังนี้ มีพระวิริยะบากบั่นข้ามล่วงอุปสรรคอันผ่านมาขัดข้องในหน้าที่ ทรงรักษาพระคุณความดีไว้มิให้เสื่อมสูญ มีแต่ทรงเพิ่มพูนให้ทวียิ่งขึ้น พันพระหฤทัยดำรงมั่นอยู่ในพระหิริโอตตัปปะและพระขันติบารมี โดยมากไม่ทรงบ่วนปั้นไปตามอารมณ์และผัสสะ ที่มายวนยั่วให้ทรงเมามัวยินดีตาม หรือคุกคามให้สะดุ้งหวาดหวั่นพรั่นพริ้ง ทรงตั้งอยู่ในความสงบ สมกับภาวะของพระองค์ ทั้งเป็นพระ ทั้งเป็นเจ้า น่าเคารพนับถือเลื่อมใสกราบไหว้บูชา เป็นพระมหานาคเถรเจ้าพระองค์หนึ่ง ทรงถึงพร้อมด้วยพระสติสัมปชัญญะ ที่ทรงอบรมมา เป็นพระอาจิณสมาจาร เมื่อจะทรงทำกิจการอย่างใดอย่างหนึ่ง ทรงรำพึงพินิจแล้วจึงทรงทำ แม้บางคราวสุขทุกข์จะมีมาครอบงำ ก็มีพระขันติไม่ทรงแสดงวิการ ทรงบริหารความสม่ำเสมอไว้ใน ๒ สมัย ต้องด้วยความเป็นไปของบัณฑิตดังพระนิพนธพุทธภาษิตว่า

ทุกฺเขน ผุฏฺฐา อถวา สุเขน
น อุจฺจาวจำ ปณฺฑิตา ทสฺสยนฺติ

หมู่บัณฑิตอันทุกข์หรือสุขถูกต้องแล้ว ย่อมไม่แสดงวิการสูงต่ำขึ้นลง ดังนี้ เป็นอันทรงสำแดงพระองค์เป็นเยี่ยงอย่างอันดี แก่พุทธบริษัทและปวงประชาชน.

อนึ่งมีพระกมลประกอบด้วยพระเมตตา ทรงรักษาความสงบเสด็จอยู่ด้วยไม่ทรงเป็นอริกับใคร ๆ มีพระเมตตาเป็นวิหารธรรมใน

พระหฤทัย และเต็มด้วยพระกรุณาอาร์ ผู้ใดมาขอพึ่งพระบารมี ก็ทรงพระกรุณาผู้นั้นตามฐานะ ต้องด้วยลักษณะของบัณฑิต ดั่งพระพุทธภาษิตว่า อนาคตๆ ภารๆ น วหติ อาคตๆ ภารๆ วหติ ย่อมไม่เสาะหาภาระอันยังไม่มาถึง ย่อมนำพาภาระที่มาถึงแล้ว ดั่งนี้ พระเมตตากรุณานี้ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของชนทั้งหลายที่ทรงแผ่ถึงให้จงรักภักดีมั่นคงในพระองค์.

พระอัตถหิตสมบัติโดยสังเขป เช่นมีนิทัศนนัยดั่งวิสัชนามาเป็นพระคุณสัมปทาในพระองค์ สมกับที่เสด็จอุปบัติในพระวงศ์สมมติเทวราช เป็นเหตุสามารถให้ทรงเจริญพระชนม์ พระฉวีวรรณผ่องใสพระสุขะพละทั้งส่วนพระวรกายทั้งส่วนพระหฤทัย และเป็นอุปการะใหญ่ ในการที่ทรงบำเพ็ญพระปรหิตปฏิบัติ เพื่อให้บัลลุสุขสิริสวัสดิหิตานุหิตประโยชน์เป็นอเนกนัก แก่พระราชอาณาจักรและพระพุทธศาสนา ดั่งจะวิสัชนาต่อไป

พระปรหิตปฏิบัตินั้น จะวิสัชนาโดยสังขิตตนัย พระวรวงศบพิตร ทรงจัดทำผ่อนผันพระกรณียกิจที่ควรทำและไม่ควรทำนั้น ๆ ด้วยกำลังพระปรีชาญาณ ทรงพิจารแน่ตระหนักในพระหฤทัย ไม่ทรงหวั่นไหว เพราะเหตุภายในและภายนอกนั้น ๆ ทรงบากบั่นจัดทำจนกว่าจะสำเร็จถึงปริโยสาน ด้วยกำลังพระวิจารณญาณ อุตสาหะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา เป็นพระคุณสัมปทาให้เกิดประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่ชาวไทยทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ แผ่ไปทั่วจังหวัดสยามเมทนีดล

ทำพระชนม์ของพระองค์ให้เป็นสาระประโยชน์อย่างที่สุด เช่นเป็นต้น ว่า ทรงตั้งชินวรสมบัติเป็นทุน เก็บผลอุดหนุนสภากาชาด บำบัดโรคาพาธแห่งปวงประชานิกร และทรงปฏิสังขรณ์วัดราชบพิธนี้ และวัดมะขามใต้ จังหวัดปทุมธานี มณฑลอยุธยา ทรงอำนวยการศึกษาธรรมวินัยและธรรมศึกษา ให้ประชาชนเล่าเรียน เจริญรุ่งเรืองแพร่หลายทั่วพระราชอาณาจักรสยามรัฐ ทรงทำนุบำรุงการเล่าเรียนพระปริยัติธรรมให้สมบูรณ์บริบูรณ์เป็นปึกแผ่นแน่นหนา ทรงปกครองสงฆมณฑลทั่วพระราชอาณาจักรทุกทิศ ช่วยแบ่งเบาพระราชกรณียกิจพระราชภาระให้น้อยลง ดำรงพระอิสริยยศสูงสุดในฝ่ายคณะสงฆ์เป็นมิ่งขวัญแห่งพระสกุลวงศ์ชมพูนุท ทรงปฏิบัติไม่หวั่นไหวในโลกธรรม ทรงประพฤติไม่บกพร่องในสิกขา บริบูรณ์ด้วยศีลสมาธิปัญญา ประหนึ่งว่านิกขะแห่งทองชมพูนท บริสุทธิหมดจดผ่องใส ไม่มีใครติเตียนครหา ต้องด้วยพุทธนิพนธคาถาว่า

อจฺฉิทฺทวุตฺตึ เมธาวึ ปญฺญาสีลสมาหิตํ
เนกฺขํ ชมฺโพทนสฺเสว โก ตํ นินฺทิตุมรหติ
เทวาปี นํ ปสํสนฺติ พฺรหฺมุนาปี ปสํสิโต

ใครอาจจะนินทาได้ ซึ่งบัณฑิตชนนั้น ผู้มีความประพฤติไม่บกพร่อง ดำเนินตามคลองศีลสมาธิปัญญา ประหนึ่งว่าทองลิ่มชมพูนท แม้เทวดามนุษย์ก็สรรเสริญ ถึงผู้ที่มีคุณธรรมอันประเสริฐซึ่งได้นามว่าพรหมก็อดชมเชยไม่ได้ ดังนี้ พระกุศลราศีคือปุพเพกตปุญญตา

ปุญญาธิการคุณ ย่อมอุดหนุนยกย่องพระองค์ให้เป็นพระอติชาตบุตร ในพระสกุลชมพูนุท เชิดชูพระเกียรติยศให้ปรากฏไปยืดยาวนาน และได้ทรงบำรุงการพระพุทธศาสนาเป็นพิเศษ เป็นพระสกลคณาธิเบศร มหาสังฆปริณายก ทรงปกครองสงฆมณฑลทั่วพระราชอาณาจักร เป็นพระวรนาถที่พึ่งพำนักร่มเย็นทั่วกัน ทรงทำสิริมิ่งขวัญให้เจริญในพระศาสนา แห่งพระสัมมาสัมพุทธชินเจ้าผู้ประเสริฐ สมตามพระราชทินนาม มีความงอกงามเจริญรุ่งเรืองแก่พระพุทธศาสนาและสงฆมณฑล ตลอดถึงอันโตชนและพาหิรชน ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์.

พระอนวัชชจริยากัลยาณวัตร ทั้งส่วนพระอัตตหิตสมบัติ ทั้งส่วนพระปรหิตปฏิบัติ ดั่งพรรณนามานี้ จะบริบูรณ์มีในพระองค์ ก็เพราะอาศัยทรงตั้งพระหฤทัยมั่นในพระอัปปมาท มีพระสติสัมปชัญญะสอดส่องในหน้าที่ของพระองค์ไม่ให้บกพร่อง ทรงปกครองรักษาพระหฤทัยมั่นในพระกตัญญูกตเวทิธรรมไม่ให้ถอยหลัง ทั้งกำลังพระวิริยะบารมีเข้าเพิ่มพูนให้มีน้ำหนัก ทรงถอนพระองค์ให้ข้ามพ้นอุปสรรคบางประการ ชื่อว่าทรงดำเนินตามพระพุทธนิพนธบรรหาร ซึ่งยกไว้ในเบื้องต้นว่า

อปฺปมาทรตา โหถ สจิตฺตมนุรกฺขถ
ทุคฺคา อุทฺธรถตฺตานํ ปงฺเก สนฺโนว กุญฺชโร

แปลความว่า ท่านทั้งหลายจงยินดีในความไม่ประมาท จงตามรักษาจิตต์ของตน จงถอนตนขึ้นจากหล่มซึ่งยากที่จะถอน ดั่งกุญชร

ตกหล่มแล้ว ถอนตนขึ้นได้ฉะนั้น.

ความไม่เผอเลอเฉินเล่อชื่อว่าอัปปมาท โดยเนื้อความก็คือไม่อยู่ปราศจากสติ ซึ่งอำนวยสุขเป็นผล อันนักปราชญ์วิญญูชนสรรเสริญ ในบุญญกิริยาทุกสิ่งสรรพ์ ดั่งพระชินภาษิตประพันธ์ว่า อปฺปมาทำ ปสำสนฺติ ปุญฺญกิริยาสุ ปณฺฑิตา บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในการทำบุญทั้งมวล อัปปมาทนั้นสาธุชนควรบำเพ็ญให้เป็นไปในส่วนตนและชนอื่นมีมารดาบิดาเป็นต้น ทั้งในคดีโลก ทั้งในคดีธรรม เพื่อครอบงำกำจัดความประมาท พ้นจากความพลั้งพลาดเสียหาย ได้บัลลุสุขประโยชน์ตามความมุ่งหมายในกิจการและปฏิปทานั้น ๆ.

ความไม่ประมาท คือมีสติ สติแปลว่าความระลึก แท้จริงความระลึกก็มีประจำตัวอยู่ด้วยกันทุกคน ตั้งแต่ตื่นขึ้นจนกว่าจะหลับ เหตุไฉนจึงว่าไม่มีสติ อธิบายว่า ความระลึกมีอย่างนั้นจริง เช่นกำลังทำกิจนี้อยู่ แต่เอาความระลึกไประลึกเสียในกิจโน้น เหมือนคนเดินทาง เท้ากำลังเดิน แต่เอาความระลึกไปนึกถึงเรื่องอื่น เช่นเหม่อมองยอดไม้ หลังคาเรือนเป็นต้น จึงเดินตกหลุมบ้าง พลัดตกสะพานบ้าง อย่างนี้เรียกว่าประมาท ปราศจากสติ จึงได้รับผลร้ายคือความพลั้งพลาด เกิดทุกข์ภัยแก่ตัว ถ้ากำลังเดิน เอาความระลึกคุมกำกับไว้กับการเดิน ไม่ส่งใจไปในที่อื่น ก็ไม่ตกหลุมหรือพลัดตกสะพาน เช่นนี้เรียกว่าไม่ประมาท ไม่อยู่ปราศจากสติ จึงได้รับผลดี ไม่มีภัย

อันตรายอย่างนั้น.

สตินี้เมื่อยังไม่อบรม ความพลั้งพลาดเกิดขึ้นแล้วนาน จึ่งมีสติถ้าอบรมมากขึ้น สตินี้ก็เกิดเร็วขึ้น ใกล้ชิดความพลั้งพลาดเข้าทุกที แม้เช่นนี้ก็ยังไม่ได้รับผลดีบริบูรณ์ เพราะพลาดไปเสียก่อนแล้ว ต่อเมื่ออบรมสติมากเข้า จนขึ้นหน้าความพลั้งพลาด รู้ได้ก่อนแล้ว หยุดยั้งข้อที่จะพลาดผิดนั้นเสีย ไม่ทำไม่ประพฤติ ข้อเสียหายนั้นก็ไม่มี เช่นนั้น เป็นอันได้รับผลเต็มที่ เพราะไม่ต้องพลั้งพลาดเสียหาย เป็นสุขสบายดีเรียบร้อย นี้เป็นประโยชน์ในคดีโลก.

ส่วนในคดีธรรม ควรไม่ประมาท มีสติ ระวังรักษาศีลของตนให้บริสุทธิ์เป็นศีลวิสุทธิ ไม่ทำโทษอย่างหยาบทางกายวาจา มีฆ่าสัตว์และพูดปดเป็นต้น มีข้อเหล่านี้เป็นอาทิสงฆผล สมเด็จพระนราศภทศพล จึงตรัสเตือนพุทธบริษัทโดยเจาะจงว่า อปฺปมาทรตา โหถ ท่านทั้งหลายจงอภิรมในความไม่ประมาท.

เมื่อนรชาติมีสติ ไม่มัวเมา จึ่งคอยเฝ้ารักษาจิตต์ ดำเนินตามพระพุทธภาษิตข้อที่ ๒ ว่า สจิตฺตมนุรกฺขถ ท่านทั้งหลายจงตามรักษาจิตต์ของตน จิตต์นั้นอันกัลยาณชนควรรักษา เพราะเป็นเหตุนำมาซึ่งความสุขเป็นผล ต้องตามพระพุทธนิพนธ์ว่า

จิตฺตํ รกฺเขถ เมธาวี จิตฺตํ คุตฺตํ สุขาวหํ

บัณฑิตควรรักษาจิตต์ จิตต์อันสัปปุริสชนปกครองรักษาแล้วย่อมนำมาซึ่งความสุข เพราะเหตุนี้ สาธุชนจึ่งควรตามรักษาจิตต์

ด้วยนิคคหวิธีปราบจิตต์ และปัคคหวิธีปลอบจิตต์ทั้ง ๒ ประการ คือ ในเวลาที่จิตต์ประสบสุขสำราญรื่นเริงบันเทิงฮึกเหิม เพราะอิฏฐารมณ์ที่พอใจเข้ามายั่วยวน ชวนใจให้กำเริบรักใคร่ลุ่มหลงมัวเมา ละเมินไม่เอาเป็นธุระในกรณียะและธรรมปฏิบัติ เช่นนี้ต้องกำจัดหักห้ามปราบปรามเอาไว้ให้อยู่ กดขี่ด้วยนิคคหวิธีคือปราบใจเป็นประการต้น ถ้าในเวลาที่จิตต์สาละวนหม่นหมองด้วยทุกขโทมนัสขัดเคืองโกรธแค้น เพราะอนิฏฐารมณ์ที่ไม่พอใจ กำสรดระทมจนเป็นเหตุให้เสื่อมเสียกิจการ และไม่อาจหาญรื่นเริงในสัมมาปฏิบัติ ต้องระวังกำจัดด้วยปัคคหวิธีคือปลอบใจ ยกย่องประคองจิตต์ให้ปรีดาปราโมทย์ ให้เห็นประโยชน์ผลานิสงส์ในกิจการ และให้อาจหาญในทางธรรมปฏิปทา อีกนัยหนึ่ง พึงตามรักษาจิตต์ด้วยสัญญมวิธีและทมวิธีทั้ง ๒ ประการ วิธีต้นสำธุชนควรบำเพ็ญด้วยสมาธิ คือมีสติตั้งจิตต์ดิ่งแน่วแน่อยู่ในสมถกัมมัฏฐาน อันเป็นอุปการให้เกิดจิตต-วิสุทธิ พ้นจากโทษอย่างกลางคือนิวรณ์ ๕ ย่อลงเป็น ๓ คือ ความรัก ความโกรธ ความหลง ที่เกิดฉะเพาะทางใจ วิธีหลังยังจิตต์ให้เกิดปรีชาญาณรู้ประจักษ์ตามความจริงว่า อุปาทานักขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ ความอยากเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ดับความอยากเสียได้เป็นความดับทุกข์ ศีลสมาธิปัญญาเป็นทางให้ถึงความดับทุกข์ หรือพิจารณาอารมณ์เหล่านั้นว่า ไม่เที่ยงหมด เป็นทุกข์ทนอยู่ไม่ได้ ต้องเสื่อมสิ้นดับไปหมด ไม่มีเราเขาสัตว์คนตัวตน ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชา

อ้อนวอนขอร้องของใครหมด จนปรากฏชัดเจนตามความเป็นจริง ด้วยวิปัสสนากัมมัฏฐาน อันเป็นอุปการให้เป็นทิฏฐิวิสุทธิ ตลอดถึงวิมุตติญาณทัสสนวิสุทธิตอนปลาย ๕ ประการ พ้นจากโทษอย่างละเอียด คือความไม่รู้เท่า และความเห็นผิดที่เกิดในทางทิฏฐิเป็นอวสาน สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ทรงเห็นประโยชน์เช่นนี้ จึงมีพระพุทธสาสน์ว่า สจิตฺตมนุรกฺขถ จงตามรักษาจิตต์ของตน.

เมื่อบัณฑิตชนรักษาจิตต์ไว้ได้ด้วยวิธีทั้ง ๒ นั้น ก็จะอุตหนุนเพิ่มพูนให้มีอุตสาหะบากบั่นถอนตนขึ้นจากหล่ม ซึ่งพระองค์ตรัสสอนโดยอนุกรมในข้อที่ ๓ ว่า

ทคฺคา อทนฺตรถตานำ ปงฺเก สนฺโน กญฺชโร

จงถอนตนขึ้นจากหล่มซึ่งถอนได้ยาก ดุจหัสดีนาคติดหล่มแล้วถอนตนขึ้นได้ฉะนั้น. หล่มคืออุปสรรค อันได้แก่โรคาพาธภัยพิบัติอุบัทวันตราย ทั้งภายนอกทั้งภายใน ตลอดถึงความดังเดใจย่อท้อ อันเป็นศัตรูต่อความสำเร็จผลที่สุด แห่งประโยชน์และสุขสำราญ ล้วนเป็นหล่มอันหนึ่ง ๆ ซึ่งถ้าปล่อยตนให้ตกจมลงไปแล้วไม่รีบถอนขึ้นให้ได้ ย่อมเป็นปัจจัยจะให้ถึงความเสื่อมเสีย ทั้งตนและคนอื่นเป็นที่สุด เหตุนั้น อัตตกามกุลบุตร ควรพากเพียรพยายามถอนตนให้พ้นจากหล่มเช่นนั้น ซึ่งไม่เหลือวิสัย ถ้ากล่าวโดยนัยทางคดีธรรม หล่มกล่าวคืออาชีวะอันเป็นบาปกรรมที่เคยทำมา เบ็ญจพิธกามารมณ์ ราคะ โทสะ โมหะ กิเลส ชาติ ภพ และสังสารวัฏฏ์ ผู้ปฏิบัติ

อาศัยสัมมาวายามะแล้ว ถอนตนขึ้นจากหล่มเหล่านี้ด้วยตนเอง จนเต็มสามารถด้วยปรีชาญาณ ราวกะคชสารตกหล่มแล้ว ถอนตนขึ้นจากหล่มด้วยตนเอง เพราะอาศัยงวงงาและเท้าหน้าเท้าหลังฉะนั้น.

สมเด็จพระชินสีห์ผู้เป็นมุนีกุญชร ทรงพร่ำสอนเวไนยชน ด้วยพระพุทธนิพนธคาถานี้ เหมือนจะทรงชี้อุบายเป็นเครื่องพ้อใจ ประทานไว้แก่พุทธบริษัท ในเวลาเมื่อตกหล่มคือข้อที่ติดขัดแล้ว ให้เกิดวิริยะกล้าหาญ จะได้ตัดพ้อใจตนเองว่า แม้แต่หัสดินซึ่งเป็นชาติดิรัจฉานอันอยู่ในวิสัยแห่งนายหัตถาจารย์ซึ่งเป็นมนุษยชน แนะนำฝึกฝนให้เรียบร้อย ใช้สอยให้ประกอบกิจการ จนสมควรแก่ความเป็นราชพาหนะได้เป็นที่สุด เมื่อตกหล่มแล้วยังถอนตนขึ้นจากหล่มได้ด้วยตนเอง ไฉนตัวเราทั้งเป็นมนุษยชาติ ทั้งมีปรีชาฉลาด พร้อมด้วยกำลังและสามารถ จะยอมตกหล่มให้จมอยู่ เมื่อพิจารณาดูเยี่ยงวารณะชาติเช่นนั้น ก็จะเตือนใจให้อุตสาหะวิริยะบากบั่น ถอนตนขึ้นจากหล่มซึ่งไม่เหลือวิสัย โดยนัยดังปรากฏแล้วข้างต้น สมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเห็นอำนาจประโยชน์เช่นนี้ จึงโปรดประทานพระโอวาทานุสาสน์ข้อที่ ๓ ตามเนื้อความที่วิสัชนามา ด้วยประการฉะนี้.

คณะพระสงฆ์มหานิกาย มีท่านเจ้าคุณสมเด็จพระวันรัต และสมเด็จพระพุฒาจารย์ เป็นประธาน พร้อมเพรียงกันมาบำเพ็ญการกุศลทักษิณานุประทานกิจ อุทิศถวายพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวง

ชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ด้วยกำลังความกตัญญูกตเวที เพื่อสำเร็จเป็นพระกุศลราศีส่วนบุตตานุโมทนามัย อันเป็นปัจจัยที่จะให้พระองค์ทรงประสบพระสิริสุขเกษมสำราญตามพระปณิธาน โดยสมควรแก่พระสุคติสัมปรายภพ ทุกทิพาราตรี.

บัดนี้พระเปรียญทั้ง ๔ จะสวดปราภวสูตรนิพนธคาถา โดยสรภัญวิธี เพื่อให้เกิดศรัทธาและสังเวชเจริญอัปปมาท แก่สาธุชนบัณฑิตชาติ ซึ่งมาสันนิบาตในสมาคมนี้ มีท่านเจ้าคุณสมเด็จพระวันรัตเป็นประธาน ในกาลเป็นที่สุดแห่งพระธรรมเทศนา ณกาลบัดนี้เอวํ ก็มี ด้วยประการฉะนี้.

ปราภวคาถา

๑. สุวิชาโน ภวํ โหติ ทุวิชาโน ปราภโว
ธมฺมกาโม ภวํ โหติ ธมฺมเทสฺสี ปราภโว

๒. อสนฺตสฺส ปิยา โหนฺติ สนฺเต น กุรุเต ปิยํ
อสตํ ธมฺมํ โรเจติ ตํ ปราภวโต มุขํ

๓. นิทฺทาสีลี สภาสีลี อนุฏฺฐาตา จ โย นโร
อลโส โกธปญฺญาโณ ตํ ปราภวโต มุขํ

๔. โย มาตรํ วา ปิตรํ วา ชิณฺณกํ คตโยพฺพนํ
ปหุสนฺโต น ภรติ ตํ ปราภวโต มุขํ

๕. โย พฺราหฺมณํ วา สมณํ วา อญฺญํ วาปิ วณิพฺพกํ
มุสาวาเทน วญฺเจติ ตํ ปราภวโต มุขํ

๖. ปหูตวิตฺโต ปุริโส สหิรญฺโญ สโภชโน
เอโก ภุญฺชติ สาธูนิ ตํ ปราภวโต มุขํ

๗. ชาติถทฺโธ ธนถทฺโธ โคตฺตถทฺโธ จ โย นโร
สญฺญาติมติมญฺเญติ ตํ ปราภวโต มุขํ

๘. อิตฺถีธุตฺโต สุราธุตฺโต อกฺขธุตฺโต จ โย นโร
ลทฺธํ ลทฺธํ วินาเสติ ตํ ปราภวโต มุขํ

๙. เสหิ ทาเรหิ อสนฺตุฏฺโฐ เวสิยาสุ ปทุสฺสติ
ทุสฺสติ ปรทาเรสุ ตํ ปราภวโต มุขํ

๑๐. อตีตโยพฺพโน โปโส อาเนติ ติมฺพรุตฺถนึ
ตสฺสา อิสฺสา น สุปฺปติ ตำ ปราภวโต มุขำ
๑๑. อิตฺถึ โสณฺฑึ วิกิรณึ ปุริสำ วาปิ์ ตาทิสำ
อิสฺสริยสฺมึ ฐเปติ ตำ ปราภวโต มุขำ
๑๒. อปฺปโภโค มหาตณฺโห ขตฺติเย ชายเต กุเล
โส จ รชฺชำ ปตฺถยติ ตำ ปราภวโต มุขำ
๑๓. เอเต ปราภเว โลเก ปณฺฑิโต สมเวกฺขิย
อริโย ทสฺสนสมฺปนฺโน สโลกำ ภชเต สิวำ.

เถรกรณธัมมกถา

พระมหายส ป. ๕ วัดชินวราราม ปทุมธานี

แสดงวันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๘๐

ในการบำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย

ดิถี ๑๐๐ วัน รอบที่ ๒

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

ยมฺหิ สจฺจญฺจ ธมฺโม จ อหึสา สญฺญโม ทโม

สเว วนฺตมโล ธีโร โส เถโรติ ปวจฺจตีติ.

บัดนี้ จะรับประทานวิสัชนาพระธรรมเทศนาในเถรกรณธัมม-กถา ฉลองศรัทธาประดับบัญญาบารมี อนุรูปแก่กุศลบุญราศีทักษิณานุปทาน อันคณะเจ้าภาพนี้ มีท่านเจ้าคุณพระธรรมปาโมกข์เป็นประธาน มีสมานฉันท์พรักพร้อมกันบำเพ็ญกุศลน้อมอุทิศถวายแด่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า สนองพระเดชพระคุณด้วยความกตัญญูกตเวทิตาธรรม และความจงรักภักดี เพื่อให้สำเร็จประโยชน์สุขแด่พระองค์ท่าน เนื่องด้วยถึงอภิลักขิตสมัยกาลนิยมดิถีครบ ๑๐๐ วัน ครั้งที่ ๒ นับแต่วันสิ้นพระชนม์แห่งพระองค์เป็นลำดับมา ตามปฏิปทาของสัปปุริสบัณฑิต สมด้วยพระพุทธภาษิตว่า

เปตานำ ทกฺขิณำ ทชฺชา ปุพฺเพกตมนุสฺสรำ

เมื่อมาหวนระลึกถึงคุณูปการที่ท่านได้ทำไว้แล้วแก่ตน พึง
บำเพ็ญทักษิณานุปทาน เพื่อท่านผู้ล่วงลับไปแล้ว ดังนี้.

แท้จริง สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น ทรงเป็นวุฒฒบุทคล ทรงสมบูรณ์ด้วยพระชาติสมบัติ พระวัยสมบัติ และพระคุณสมบัติ ครบบริบูรณ์ทั้ง ๓ ประการ จะนำมาบรรหารแต่เพียงเอกเทศ ฉะเพาะพระคุณพิเศษบางข้อ พอเป็นที่ตั้งแห่งอนุสสรณีย์ พระองค์เสด็จอุบัติในขัตติยราชสกุล ทรงบริบูรณ์พูนสุขทุกประการ ทั้งอิสริยยศ ทั้งบริวารยศ จึงเป็นที่สักการบูชาเคารพนับถือของอเนกชนนิกร มีพระเกียรติคุณพึงขจรไปทุกทิศานุทิศ มีพระคุณสถิตมั่นในพระหฤทัย คือ พระเมตตาการุณย์ ทรงสมบูรณ์ด้วยพระสีลาจารวัตต์ อันสะอาดเรียบร้อยงดงาม ทรงนำเสียซึ่งมัจฉริยธรรมความตระหนี่ให้ปราศจากไป มีพระอัธยาศัยโปรดปรานหนักอยู่ในการบริจาคเป็นนิตย์นิรันดร์ ฝ่าพระหัตถ์นั้นเป็นประดุจชุ่มอยู่ด้วยทานการให้ มีน้ำพระหฤทัยเยือกเย็นสุขุม ประกอบด้วยกายสมาจารและวจีสมาจารอันสงบเสงี่ยมน่าเลื่อมใส เป็นที่เจริญใจของผู้ที่ได้สมาคมทุกสถาน มีพระญาณปรีชารอบรู้สรรพอรรถธรรมลึกซึ้งทั่วถึงเป็นอย่างดีน่าอัศจรรย์ มีพระดำรัสตรัสปฏิสันถารล้วนเป็นมธุรพจน์แก่ผู้สดับทุกชั้น ไม่ทรงแสดงพระอาการดูหมิ่นผู้น้อยแม้ด้วยพระดำรัส ทรงปกครองสมณบริษัทโดยยุตติธรรม ไม่เอนเอียงด้วยอำนาจอคติ ๔ ประการ ทรงฝ่าฟันผ่าน

อุปสรรคภายนอก และปราบปรามกิเลสภายในให้สงบเบาบางลงได้อย่างน่าประหลาด พระคุณสมบัติที่พรรณนามาโดยย่อนี้ มีอยู่ในพระองค์ครบบริบูรณ์ จึงควรเทอดทูนพระองค์ไว้ในฐานะแห่งพระมหาเถระในสังฆมณฑล ซึ่งสามารถยังอิฏฐผลให้เจริญไพศาลแก่หมู่สมาคมได้ยิ่งขึ้นไป ต้องด้วยนัยแห่งพระพุทธภาษิต ซึ่งได้ยกขึ้นเป็นบทนิกเขปณเบื้องต้นว่า

ยมฺหิ สจฺจญฺจ ธมฺโม จ อหึสา สญฺญโม ทโม
สเว วนฺตมโล ธีโร โส เถโรติ ปวุจฺจติ

ความว่า คุณธรรม ๕ ประการ คือ สัจจะ ธัมมะ อหิงสา สัญญมะ ทมะ มีอยู่ในบุทคลใด บุทคลผู้นั้นแล ชื่อว่าผู้มีมลทินอันคายแล้ว ผู้มีปัญญา บุทคลผู้นั้นเราตถาคตเรียกว่าเป็นเถระ ดังนี้.

พระพุทธภาษิตนี้ ตรัสเทศนาโดยบุคคลาธิษฐาน ยกบุทคลผู้สมบูรณ์ด้วยคุณสมบัติเห็นปานนั้นว่าเป็นเถระคือผู้หลักผู้ใหญ่ ก็คำว่าเถระซึ่งแปลว่าผู้หลักผู้ใหญ่นั้น โดยสาสนโวหารใช้เรียกภิกษุผู้มีพรรษายุกาลตั้งแต่ ๑๐ ขึ้นไป และประกอบด้วยองคสมบัติที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงกำหนดไว้ในฝ่ายพระวินัย ภิกษุผู้ประกอบด้วยลักษณะที่ทรงกำหนดไว้เช่นนี้ นับเข้าในประเภทชาติเถระ ผู้หลักผู้ใหญ่โดยพรรษายุกาล ในที่บางแห่งใช้เรียกผู้ทรงคุณวิเศษ ดังปรากฏในเรื่องภิกษุมากรูปที่เป็นพวกใหม่ แต่พอได้สำเร็จอุปริมมัคค์ท่านก็ยักโวหารเรียกว่าเถระทันที เช่นนี้นับเข้าในประเภทสมมติเถระ

ผู้หลักผู้ใหญ่โดยสมมติ หรือเถรกรณธรรม ธรรมที่ทำบุทคลให้เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ แต่เมื่อจะแสดงถึงคุณธรรมอันจะทำให้เป็นเช่นนั้นแล้ว ทรงยกคุณธรรม ๕ ประการ คือ สัจจะ ธัมมะ อหิงสา สัญญมะ ทมะ ขึ้นแสดงว่าเป็นเถรกรณธรรม จะรับประทานวิสัชนาโดยสังเขป. ความประพฤติอะไรด้วยน้ำใจจริง ชื่อว่าสัจจะ โดยอรรถ ได้แก่ความประพฤติเที่ยงตรงในหน้าที่ คุณข้อนี้เป็นสำคัญในหมู่มนุษย์ กิจการที่ต้องจัดต้องทำไม่เลือกว่าทางคดีโลกและคดีธรรม จะดำเนินไปโดยอาการอันเรียบร้อย หาความติดขัดมิได้ ลุล่วงถึงความสำเร็จมุ่งหมาย ก็เพราะอาศัยสัจจะเป็นเครื่องสนับสนุน เพราะการทำจริงก็ย่อมได้รับผลสำเร็จจริงเหมือนกัน กิจการดังกล่าวแล้วนั้น ถ้าเว้นจากสัจจะอันเป็นตัวอุปถัมภกปัจจัย ผลย่อมไม่เป็นไปตามความมุ่งหมาย เพราะฉนั้นสัจจะจึงเป็นคุณธรรมอันแรงกล้า อันจะนำมาซึ่งวิบูลยผล บุทคลผู้มีความซื่อสัตย์เที่ยงธรรมอยู่ในใจ เปรียบเหมือนได้แก้วอันมีค่าชั้นสูง เพราะสามารถชักจูงใจประชาชนให้มีความรักใคร่เคารพนับถือ มีเกียรติคุณระบือหอมตระหลบไปทุกทิศานุทิศ เหตุนั้น สมเด็จพระธรรมสามิศรบรมศาสดาจารย์จึงตรัสว่า **สจฺเจน กิตฺติ ปปฺโปติ** บุทคลได้ชื่อเสียงก็เพราะความสัตย์ ดังนี้ อนึ่ง สัจจะนี้ย่อมเป็นปัจจัยให้สำเร็จประโยชน์ตนประโยชน์ท่าน ปลูกความชื่นบานเป็นที่จับใจของกันและกัน นับว่าเป็นรสสำคัญยิ่งกว่าสรรพรสบรรดามี รสอาหารแม้จะดีสักปานใด ก็ยังไม่เป็นที่ชอบของคนทั่ว

ไป แม้ถึงผู้ที่ชอบก็ยังมีเวลาเบื่อไม่คงที่ ส่วนรสคือสัจจะนี้ ย่อมจับใจของคนทุกชาติทุกชั้น ยิ่งกว่านั้นยังเป็นรสที่ไม่รู้จักเบื่อหน่าย นึกถึงเมื่อใด ย่อมจับใจไม่รู้วายเมื่อนั้น สมด้วยพุทธภาษิตประพันธ์ว่า สจฺจํ หเว สาธุตรํ รสานํ สัจจะแท้จริง เป็นรสยังประโยชน์ให้สำเร็จกว่ารสทั้งหลาย สจฺจํ เว อมตา วาจา สัจจะเป็นวาจาไม่ตาย คุณข้อนี้มีประจำอยู่แล้ว ย่อมชักจูงใจให้ตั้งอยู่ในธรรม. ธรรมนั้น โดยพยัญชนะ แปลว่าสภาพผู้ทรงไว้ โดยอรรถ คือทรงผู้ปฏิบัติ มีมากมายหลายประการ แต่ในที่นี้จะยกขึ้นวิสัชนาเพียงประการหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า ยุตติธรรม ความประพฤติเที่ยงธรรมชอบแก่ระบอบแบบแผน ไม่ลำเอียงด้วยอำนาจอคติ ๔ มีฉันทาคติเป็นต้น ชื่อว่ายุตติธรรม ผู้ที่ตั้งอยู่ในคุณข้อนี้ ย่อมเป็นผู้ที่เที่ยงธรรม ไม่ลำเอียงเพราะความรัก ความชัง ความขลาด และความงมงาย ชื่อว่าคนตรงดี หมายความว่าตรงต่อธรรม ไม่ผิดธรรม อาจผดุงหมู่นำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองไพบูลย์ มีชื่อเสียงเกียรติคุณเป็นที่เคารพนับถือของชนทุกชั้น เพราะฉะนั้นความเป็นผู้ยุตติธรรม คือมีความเที่ยงธรรม จึงชื่อว่าเป็นเครื่องเจริญเกียรติยศ สมดังพุทธพจน์ว่า

ฉนฺทา โทสา ภยา โมหา โย ธมฺมํ นาติวตฺตติ
อาปูรติ ตสฺส ยโส สุกฺกปกฺเขว จนฺทิมา

ความว่า ผู้ใดไม่ประพฤติลำเอียงเพราะรัก เพราะชัง เพราะขลาด เพราะงมงาย ยศของผู้นั้นย่อมเต็มเปี่ยมเหมือนดวงจันทร์ในวันข้าง

ขึนฉะนั้น ส่วนผู้ที่ประพฤติตรงกันข้าม ย่อมจะเสื่อมทรามถอยจากยศ เหมือนดวงจันทร์ในวันข้างแรมฉะนั้น. ความประพฤติยุตติธรรมไม่ลำเอียง เป็นหลักอันสำคัญของท่านผู้เป็นใหญ่เป็นประธานแห่งหมู่ ถ้าท่านผู้เป็นใหญ่เป็นประธานมาประพฤติมั่นอยู่ในคุณธรรมอันเป็นอลังการข้อนี้แล้ว ย่อมอาจควบคุมหมู่ให้ตั้งอยู่ในสามัคคี รักษาสันติสุขให้เป็นไปโดยสวัสดี อนึ่ง คุณข้อนี้มีผังอยู่ในใจ ย่อมปราบปรามความคิดเบียดเบียนให้ห่างไกล เพราะใจยึดธรรมเป็นหลัก. ความไม่เบียดเบียนกันแลกัน ชื่อว่าอหิงสา ท่านประสงค์เมตตาจิตต์สนิทสนม ไม่ระคนเกี่ยวข้องด้วยราคะ หวังให้เขาอยู่เป็นสุข พ้นจากอาฆาตบาดหมางกัน เมตตานั้น ท่านจัดเป็นพรหมวิหารธรรม คือธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม คือท่านที่เป็นใหญ่เป็นประธาน อธิบายว่า ผู้ที่เป็นใหญ่เป็นประธานในสมาคม ตั้งต้นแต่สกุลหนึ่งขึนไป จะต้องตั้งตนไว้ในเมตตา คือความปรารถนาที่จะให้ผู้อยู่ภายใต้ปกครองของตนมีความสุขสำราญ สามารถจะปกครองสมาคมนั้น ๆ ให้ดำรงอยู่โดยความสวัสดี เมตตานี้ ถ้าบุทคลเป็นใหญ่มากขึนเพียงใด ก็จำต้องปรารถนาให้มากขึนเพียงนั้น แม้สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ก็ทรงดำเนินตามนี้ ทรงบำเพ็ญสัตตูปการสัมปทา ตรัสเทศนาแก่เวไนยสัตว์ หวังพระหฤทัยให้ได้รับความสุข ก็ด้วยพระเมตตา เมื่อผู้ใหญ่มีเมตตาประจำใจเช่นนี้ ย่อมจะเป็นที่นิยมนับถือของผู้น้อย หรือประชาชนทั่วไป ความนิยมนั้นเป็นตัวอำนาจ ผู้มีอำนาจย่อมมี

ผู้ยำเกรงเคารพนับถือบูชา ยกย่องให้เป็นใหญ่เป็นประธาน ประพฤติตามโอวาทและคำสั่ง มีไมตรีจิตต์สนิทสนมนับถือเป็นอันดี โดยปราศจากรังเกียจเดียดฉันท์ เมื่อพรรณนาถึงผล เมตตานั้น ย่อมให้สำเร็จประโยชน์ตนประโยชน์ท่านทั้งสองฝ่าย จะเป็นที่รักใคร่ของประชุมชน สมเด็จพระบรมทศพลทรงแสดงผลแห่งการเจริญเมตตาไว้เป็น ๑๑ ประการ มีอาคตสถานที่มาในเมตตานิสังสสูตร โดยใจความว่า ผู้เจริญเมตตา หลับอยู่ก็สบาย ตื่นอยู่ก็สบาย ไม่นิมิตต์ร้ายลามก เป็นที่รักใคร่ของมนุษย์และอมนุษย์ทุกหมู่ทุกเหล่า เทพยเจ้าย่อมคุ้มครองรักษา ไฟก็ไม่ไหม้ พิษสัตว์ร้ายพิษยาและพิษศัสตราวุธก็ไม่ทำร้าย จิตต์ที่หวั่นไหวก็ตั้งมั่น วรรณะผ่องใส ไม่หลงใหลทำกาลกิริยา เมื่อไม่ได้ตรัสรู้คุณพิเศษยิ่งขึ้นไปในเบื้องหน้า ย่อมไปเกิดในพรหมโลก ดังนี้. ยิ่งกว่านั้น เมตตายังเป็นปัจจัยให้เกิดสัญญมะและทมะต่อไป. ความระวังใจชื่อว่าสัญญมะ คุณธรรมข้อนี้ เป็นอุปการอันสำคัญในการรักษาจิตต์ เพราะจิตต์เป็นธรรมชาติชะนิดหนึ่งซึ่งสิงสถิตอยู่ในสรีระร่างกาย กระทำหน้าที่คิดนึกและรู้สึกอารมณ์ทางทวาร ๖ แต่เป็นนามธรรมไม่มีตัวตนสิ่งสัณฐานอย่างใด และตามปกติของใจมักคิดแส่ไปในอารมณ์ต่าง ๆ ตามความปรารถนา ไม่เลือกว่าดีหรือชั่ว เมื่อผู้ใหญ่ถ้าไม่สำรวมระวังใจในกิจการ ประกอบแต่กรรมที่เป็นโทษก็ไม่เป็นที่เคารพนับถือ เป็นทางทำให้ผู้น้อยดูหมิ่นดูแคลน. สิ้นความเคารพยำเกรง เพราะฉะนั้นผู้หลักผู้ใหญ่จึงจำต้อง

ระวังใจให้พ้นจากมลทินโทษที่บัณฑิตพึงติเตียน ด้วยสิ้นสังวรหรือ
อินทรียสังวรประการใดประการหนึ่ง และมิให้มีความยินดียินร้าย
กำเริบขึ้นได้ เมื่อได้จัดการแก้ไขด้วยอุบายอย่างนี้แล้ว แต่นั้นใจ
ย่อมผ่องแผ้วสงบระงับไม่ดิ้นรนกระสับกระส่าย จิตต์ที่ข่มไว้ได้เช่นนี้
ย่อมนำสุขมาให้เป็นผล ทำบุทคลให้มีความเยือกเย็นเป็นสุขสำราญ
จะประกอบกิจการอะไร ก็ล้วนเป็นไปในฝ่ายสุจริต แต่นั้นจึงจะ
ประสบอิฏฐผลทำตนให้เป็นที่เคารพยำเกรงของผู้น้อย อาจปกครอง
ควบคุมว่ากล่าวผู้อื่นได้โดยง่าย ดังนี้. ความข่ม ปราบปราม หรือ
ทรมานใจให้ละชั่วประพฤติดี ชื่อว่าทมะ คุณธรรมข้อนี้ย่อมเป็น
สำคัญในผู้หลักผู้ใหญ่ เพราะว่าผู้ซึ่งเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ ถ้าไร้คุณธรรม
ข้อนี้เสีย ก็จะเป็นไปตามอำนาจแห่งจิตต์ใจ ซึ่งประกอบไปด้วย
กิเลส เมื่อรชนียะอารมณ์ คืออารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความรัก โทสนียะ
อารมณ์ คืออารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความโกรธ และโมหนียะอารมณ์
คืออารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลงในโลกมากระทบ ก็จะเต็มไปด้วย
ความรัก ความโกรธ และความหลงหมดทั้งเนื้อทั้งตัว ปล่อยให้
กิเลสเหล่านั้นฉุดคร่าไปจนหมดจนสิ้น และอาจประพฤติความเสียหาย
ได้หลายประการ ถึงลืมภูมิฐานและขาดความละอาย กลับกลายเป็น
ผู้ที่ไม่พึงเป็นที่เคารพยำเกรงของผู้น้อยและประชาชน ในสมัยที่ประสบ
กับอารมณ์อันเป็นที่ชอบใจก็ตาม ไม่เป็นที่ชอบใจก็ตาม ก็จักข่มใจ
ไว้ไม่อยู่ จักพรั่งพรูออกมาภายนอกแสดงความเห่อเหิมทะนงใจมัว

เมายินดี หรือโศกกำสรดจนหมดสติ ซึ่งล้วนแต่เป็นอาการเสียภูมิของผู้ใหญ่ ถ้ามีคุณข้อนี้ประจำใจ ก็จักไม่หวั่นไหวจนเสียหลัก แม้หากจะเป็นไปบ้างตามวิสัยของปุถุชน แต่ก็จักมิให้กำเริบถึงซึ่งวิการถายวิการวาจา มีอาการสงบคงที่อยู่ได้ สมด้วยเทศนานัยที่สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ตรัสว่า

สุเขน ผุฏฺฐา อถวา ทุกฺเขน
น อุจฺจาวจๆ ปณฺฑิตา ทสฺสยนฺติ

บัณฑิตทั้งหลาย อันสุขหรือทุกข์ถูกต้องแล้ว ย่อมไม่แสดงอาการขึนลง

เสโล ยถา เอกฆโน วาเตน น สมีรติ
เอวๆ นินฺทาปสๆสาสุ น สมิญฺชนฺติ ปณฺฑิตา

บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่หวั่นไหว ในเพราะนินทาและสรรเสริญ ดุจภูเขาหินแท่งทึบ ไม่หวั่นไหวไปตามลมฉะนั้น. ทั้งนี้ด้วยมีทมะธรรมประจำใจ รู้จักข่มในสมัยเช่นนั้น. ธรรม ๕ ประการ คือ สัจจะ ธัมมะ อหิงสา สัญญมะ ทมะ เหล่านี้พร้อมมูลบริบูรณ์ในผู้ใด ผู้นั้นแลเป็นผู้มีมลทินคายแล้ว เป็นคนมีบัญญา อันพระตถาคตเจ้าตรัสเรียกว่าเถระคือผู้หลักผู้ใหญ่ มีอรรถาธิบายโดยสังเขปดังวิสัชนามาด้วยประการฉะนี้.

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า พระองค์ทรงนำพระชนม์และพระประวัติให้ดุล่วงมาโดยสวัสดี

ตั้งแต่ต้นจนอวสาน เหตุการณ์ตลอดพระชนมายุได้เป็นไปโดยราบรื่นเป็นอันดี พระองค์จึงทรงเป็นเจดีย์ที่บูชาสักการะเคารพกราบไหว้ของผู้มีความต้องการด้วยบุญทั้งหลาย แม้เสด็จสิ้นพระชนม์ไปสู่สุคติภพสถานแล้ว ก็ยังไม่แคล้วที่จะต้องทรงรับสักการบูชาของผู้นับถือ ทั้งนี้ก็เพราะพระองค์ทรงสมบูรณ์ด้วยเถรกรณธรรม คือธรรมที่ทำให้เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ไม่บกพร่อง ไม่มีช่องที่นักปราชญ์จะพึงครหา สมด้วยคาถาพุทธภาษิตว่า

ธมฺมฏฺโ สีลสมฺปนฺโน สจฺจวาที หิรีมโน
เนกฺขมฺ ชมฺโพนทสฺเสว โก ตำ นินฺทิตุมรหติ
เทวาปี นำ ปสำสนติ พรหมนาปี ปสำสิโต

ใครเล่าจะควรนินทาท่านผู้นั้น ตั้งอยู่ในธรรม ถึงพร้อมด้วยศีล มีปกติกล่าวคำสัตย์ มีหิริประจำใจ ไร้โทษดุจแท่งทองชมพูนท แม้เทวดาก็ชม แม้พรหมก็สรรเสริญ ด้วยประการฉะนี้.

คณะเจ้าภาพมีท่านเจ้าคุณพระธรรมปาโมกข์เป็นประธาน มาอนุสสรถึงพระคุณูปการทั้งหลาย อันสมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น ได้ทรงบำเพ็ญไว้ในครั้งก่อน ซึ่งปรากฏประจักษ์ชัดในดวงใจแล้วทุกประการ จึงได้มีสมานฉันท์พร้อมใจกันบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานกิจ เพื่อน้อมอุทิศถวายวิบากสมบัติ ฉลองพระเดชพระคุณแด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น ด้วยธรรมิโกบาย เป็นอันเคารพต่อท่านผู้ควรเคารพ บูชาต่อท่านผู้ควรบูชา และปฏิการต่อท่าน

ผู้เป็นบุพพการี เสร็จโดยคุณธรรมคือกตัญญูกตเวทิตา อันเป็นหน้าที่ของผู้น้อยจะพึงบำเพ็ญตอบในอวสานกาล นับว่าเป็นการปฏิบัติชอบยิ่ง ในเมื่อสุดวิสัยสามารถโดยปัจโจปการอย่างอื่นได้ และได้ชื่อว่าเป็นการผดุงสามัคคีให้เจริญยิ่งแก่หมู่ เป็นอุทาหรณ์ อันจักเป็นเนตติของอนุชนสืบไปในภายหน้า. ขออำนาจกุศลทักษิณานุปทาน อันคณะเจ้าภาพบำเพ็ญถวาย เป็นธรรมบรรณาการ ทั้งนี้จงสำเร็จเป็นวิบากสมบัติ สุภอรรถอิฏฐวิบูลยมนุญญผลทั้งมวล แด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น โดยสมควรแก่ฐานะนิยม สมดังความประสงค์ทุกประการ.

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ พระสงฆ์ ๔ รูป จักได้รับประทานสวดพระคาถาธรรมบรรยาย โดยนัยสรภัญญะรามัญวิธี ฉลองศรัทธาเพิ่มพูนอัปปมาทธรรมแห่งสมาคมสืบต่อไป ณกาลบัดนี้.

คาถาธรรมบรรยาย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

๑. ยมฺหิ สจฺจญฺจ ธมฺโม จ อหึสา สญฺญโม ทโม
สเว วนฺตมโล ธีโร โส เถโรติ ปวุจฺจติ

๒. สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา

๓. สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา

๔. สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ ยทา ปญฺญาย ปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺทติ ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.

๕. อปฺปกา เต มนุสฺเสสุ เย ชนา ปารคามิโน
อถายํ อิตรา ปชา ตีรเมวานุธาวติ

๖. เย จ โข สมฺมทกฺขาเต ธมฺเม ธมฺมานุวตฺติโน
เต ชนา ปารเมสฺสนฺติ มจฺจุเธยฺยํ สุทุตฺตรํ.

๗. กณฺหํ ธมฺมํ วิปฺปหาย สุกฺกํ ภาเวถ ปณฺฑิโต
โอกา อโนกมาคมฺม วิเวเก ยตฺถ ทูรมํ

๘. ตตฺราภิรติมิจฺเฉยฺย หิตฺวา กาเม อกิญฺจโน
ปริโยทเปยฺย อตฺตานํ จิตฺตเกฺลเสหิ ปณฺฑิโต

๙. เยสํ สมฺโพธิยงฺเคสุ สมฺมา จิตฺตํ สุภาวิตํ
อาทานปฏินิสฺสคฺเค อนุปาทาย เย รตา
ขีณาสวา ชุติมนฺโต เต โลเก ปรินิพฺพุตาติ ฯ

๑๐.

ปกิณณกเทศนา

พระธรรมวโรดม วัดราชาธิวาส

แสดงวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๘๑

ในการบำเพ็ญกุศลอุทิศถวาย

ดิถี ๑๐๐ วัน รอบที่ ๓

บีดพระศพ

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

ธมฺมฏฺฐิ สีลสมฺปนฺนำ สจฺจวาทึ หิรีมนำ

เนกฺขำ ชมฺโพนทสฺเสว โก ตำ นินฺทิตุมรหติ

เทวาปี นำ ปสำสนฺติ พฺรหฺมุนาปี ปสำสิโตติ.

บัดนี้ เป็นอภิลักขิตกาลคล้ายกับวันดับขันธ์สิ้นพระชนม์แห่งพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า บรรจบสัตมวารรอบที่ ๓ เป็นเหตุประมวญซึ่งความเคารพนับถือเลื่อมใสและกตัญญูกตเวทิตา อันมีประจำอยู่ในใจของคณะเจ้าภาพให้มีสมานฉันท์เป็นกำลังกล้า พร้อมเพรียงกันจัดการกระทำสักการบูชาพิเศษ ถวายสมเด็จพระสังฆราชเจ้าพระองค์นั้น เพิ่มพูนความเคารพนับถือเลื่อมใสและกตัญญูกตเวทิตาธรรมนั้นให้ปรากฏอีกวาระหนึ่ง ถึงพระองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้าจะเสด็จดับขันธ์สิ้นพระชนม์ล่วงไป ๓๐๐

วันแล้ว แต่พระคุณสมบัตินั้น ๆ ยังคงประดิษฐานแจ่มแจ้งทราบซึ้งอยู่ไม่ทรุดโทรมเสื่อมสิ้นไป ตรงตามนัยพุทธภาษิตว่า สตญฺจ ธมฺโม น ชรำ อุเปติ ฝ่ายว่าธรรมะของสัตบุรุษหาได้ชำรุดทรุดโทรมไม่ ดังนี้ จึงอาจเร้าใจปลุกใจคณะเจ้าภาพ ผู้ได้พึ่งพำนักพระบารมีมาด้วยความผาสุกเกษมพิพัฒน์สวัสดี มีความร่มเย็นเป็นที่เจริญใจอุ่นใจมั่นใจอย่างอัศจรรย์ เป็นผลประณีตเยี่ยมกว่าความอุปมาในคาถาประพันธ์ว่า

สาขาปตฺตผลูเปโต ขนฺธิมาว มหาทุโม
มูลวาผลสมฺปนฺโน ปติฏฺฐา โหติ ปกฺขินำ

เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่มีรากหยั่งลงมั่นในพสุธา ตั้งลำต้น แตกสาขาผลิใบเผล็ดผล ย่อมเป็นที่พึ่งของฝูงวิหคในอรัญ ต่างพากันเข้าอาศัย ใครต้องการร่มเงาก็เข้าจับ ใครต้องการผลก็บริโภคฉะนั้น เพราะการได้พึ่งพระบารมีในสมเด็จพระสังฆราชเจ้า มีความร่มเย็นจริง ๆ เป็นธรรมมีประจำเสมอมา เป็นคุณสัมปทาอำนวยให้เกิดอิฏฐผลอื่น ๆ เป็นหลายประการ เป็นเครื่องดับร้อนแล้วเกิดความสำราญทั้งภายในและภายนอก ทั้งที่ไกลและที่ใกล้ ตามชั้นและเขตต์แห่งหน้าที่ กับทั้งครั้งคราวซึ่งความร่มเย็นนั้นจะพึงแผ่ซ่านไปถึง เมื่อสมเด็จพระสังฆราชเจ้า มีความเยือกเย็นส่งบด้วยพระคุณธรรมเป็นพันพระอัธยาศัย ก็ย่อมเป็นที่เย็นกายเย็นใจตลอดไปยากที่จะประมาณ เพียงแต่ผู้ได้เข้าเฝ้าพระองค์ฉะเพาะกาล ก็ยังได้ความเอิบอิ่มเบิกบาน

เย็นใจ แม้นด้วยนัยแห่งคาถาประพันธ์อันพระนางกิสาโคตมีตรัสสรรเสริญพระมหาบุรุษว่า

นิพฺพุตา นูน สา มาตา นิพฺพุโต นูน โส ปิตา
นิพฺพุตา นูน สา นารี ยสฺสายํ อีทิโส ปติ

ความว่า ท่านผู้เช่นนี้ เป็นโอรสของมารดาใด มารดานั้นดับร้อนได้แน่ เป็นโอรสของบิดาใด บิดานั้นดับร้อนได้แน่ เป็นบุตรของนางใด นางนั้นดับร้อนได้แน่ ดังนี้เป็นตัวอย่าง พระองค์จึงได้เป็นที่นิยมเคารพนับถือเลื่อมใสอย่างสนิทใจเย็นใจ ของคนทุกเพศทุกชั้นสันกาลนาน เพราะพระองค์ไม่มีเวรไม่มีภัยในที่ทุกสถาน มีพระอาการเกษมสงบคงที่เนืองนิตย์ ต้องตามทำนองของบัณฑิตว่า

เขมี อเวรี อภโย ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจติ

ท่านผู้มีความเกษมไม่มีเวรไม่มีภัย เรียกได้ว่าเป็นบัณฑิต ด้วยประการฉะนี้.

อันความบังเกิดขึ้นของคนทุกคน ย่อมเสร็จมาจากสังขารที่เป็นส่วนเหตุ ถ้าเหตุเป็นฝ่ายข้างดีมีคุณมีประโยชน์ ก็ปรากฏเป็นความดีมีคุณมีประโยชน์ ถ้าเหตุเป็นความชั่วความไม่ดี ก็ปรากฏเป็นความชั่วความไม่ดี เรื่องนี้มีพระคาถารับรองอยู่ว่า

ยาทิสํ วปเต พีชํ ตาทิสํ ลภเต ผลํ
กลฺยาณการี กลฺยาณํ ปาปการี จ ปาปกํ

หว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ผู้ทำกรรมดีย่อมได้ผล

ดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้ผลชั่ว.

ต่อจากนั้น ก็ต้องอาศัยสังขารที่เป็นส่วนผลอันได้ไว้แล้ว ซึ่งต้องมีการแก้ไขหรือส่งเสริมสนับสนุนตามชะนิดแห่งสังขาร ให้เป็นการบริหารในปัจจุบัน เพื่อรวบรวมประโยชน์นั้น ๆ ไว้ให้ทันท่วงที อย่าให้เป็นชีวิตที่ไร้ผล อบรมตนตามนิพนธคาถาว่า

อโมฆำ ทิวสำ กยิรา อปฺเปน พหุเกน วา
ยำ ยำ วิวหเต รตฺติ ตทูนนฺตสฺส ชีวิตำ

ควรทำวันคืนไม่ให้ว่างเปล่าจากประโยชน์ น้อยหรือมากก็ตาม เพราะวันคืนย่อมผ่านคนใดไป ชีวิตของคนนั้นย่อมพร่องจากประโยชน์นั้น.

เหตุดังนั้น ท่านผู้อาศัยสังขารและรู้จักบำเพ็ญสังขารฝ่ายดีให้มีอยู่เป็นพื้นอัธยาศัย สังขารที่ดีนั้นก็คุ้มครองชักนำให้ได้ความสุขความสงบความเย็นใจปรากฏเป็นผล ทั้งสามารถทำคุณทำประโยชน์ให้แก่ตนและแก่ชุมนุมชนยิ่ง ๆ ขึ้นไป เหมือนเครื่องยนตร์ที่เจ้าของรู้จักประคับประคองรักษารู้จักใช้ให้เกิดผลประโยชน์ฉะนั้น ฝ่ายผู้ได้อาศัยสังขารแล้ว มัวเมาประมาทปล่อยใจให้ลอยไปตามอารมณ์นั้น ๆ ที่ยั่วยวนหรือคุกคามหรือหลอกหลอนให้ตายใจ ไม่มีความพยายามสะกดใจ เหนี่ยวรั้งใจ ปลอบใจ บังคับใจ เมื่อมีอะไรมาชวนใจให้นึกคิดถลันไปข้างไหน ก็รอรั้งสำรวมใจไว้ไม่ได้ มีแต่จะอ่อนแอท้อแท้จับจด ไม่อาจกะกำหนดหวังความสำเร็จแห่งผลที่ควรประสงค์

เหมือนความเจ็บไข้ที่มีแต่ทรงกับทรุดเป็นเบื้องหน้า เป็นเหตุจำแนกความต่างของคน อันได้ในพระพุทธนิพนธคาถาว่า

อปฺปมตฺโต ปมตฺเตสุ สุตฺเตสุ พหุชาคโร
อพลสฺสำ สีฆสฺโส หิตฺวา ยาติ สุเมธโส

ท่านสุเมธเมื่อเขาอื่นประมาทเหมือนนอนหลับ ย่อมเป็นผู้ไม่ประมาทเหมือนตื่นอยู่เสมอ จึงละเลยขันหน้าผู้ประมาทเสีย ดังม้ามีผีเท้าเร็ว ล่วงเลยม้าทุรพลไว้เบื้องหลังฉะนั้น

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ก็ทรงอาศัยสังขารทำนองเดียวกันกับบางคน แต่พระองค์ได้ทรงสร้างพระกุศลบุญญบารมี มาเป็นปุพเพกตบุญญตาเป็นอุปถัมภกบัจจัย ให้เสด็จอุปบัติในชัตติยสกุลเป็นพระชาติสมบัติเป็นชาติวุฑฒบุคคล เป็นดังภูมิภาคอันสมควรแก่การเจริญแห่งพืชผลและถาวรวัตถุเป็นอย่างดี พระองค์ทรงปลงพระมนัสให้สมบูรณ์ด้วยอัตตสัมมาปณิธิในสมณเพศส่วนเนกขัมมบารมี ทรงศึกษาสำเหนียกปฏิบัติดีอย่างสงบงดงามเรียบร้อยเสมอต้นเสมอปลาย ทั้งที่แจ้งและที่ลับน่าเลื่อมใสสำเร็จเป็นพระคุณส่วนอัตตสมบัติเป็นภายใน แต่จะเป็นคัมภีรภาพสุขุมประณีตเป็นอกุปปธรรมเพียงไร ย่อมเป็นคุณฉะเพาะพระองค์ยากที่ผู้อื่นจะรู้เห็นตามได้โดยสาธารณ์ ถึงจะอย่างไรเพียงไรก็ดี พระคุณสมบัติที่มีประจำพระองค์อยู่เสมอนั้น ย่อมจะควรแก่วิสัยแห่งบัณฑิตผู้พิจารณากำหนดตาม อันมีกระทู้แสดงความเรื่องนี้อยู่ว่า

สนฺโต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺติ สัตบุรุษแหละย่อมทราบชั้งกับด้วย
สัตบุรุษ ดังนี้ ยังมีพระคุณส่วนปรหิตปฏิบัติเป็นอุปการกิจเป็นลำดับมา
นับตั้งแต่ทรงอุปถัมภ์ผู้อยู่ใกล้ชิดโดยมีฐานะต่าง ๆ กัน ให้ผู้เนื่องด้วย
พระองค์ทุกชั้นทุกเพศทุกวัย ได้อาศัยพระบารมีได้ความสะดวกผาสุก
เย็นใจเป็นศรีมีสง่า ทั้งได้ทรงบำเพ็ญพระกรณียกิจในพระพุทธศาสนา
มีการโอวาทอนุศาสน์เป็นอาทิ ให้พุทธศาสนิกใกล้ไกลได้ความรู้ความ
เชื่อความเลื่อมใสเป็นต้นตามสามารถของตน ๆ ทรงบริหารสงฆ-
มณฑลเป็นสกลมหาสังฆปรินายกตลอดสยามรัฐ ทรงแก้ข้อติดขัด
ทรงบำบัดอนัตถะทรงสนับสนุนส่งเสริมยกย่องตามคลองธรรม ทรง
ชักนำในสัมมาปฏิบัติทั้งโดยอ้อมทั้งโดยตรง ได้เป็นที่ชื่นชมนิยมนับ
ถือ แห่งเหล่าคฤหัสถ์บรรพชิตเยี่ยมกว่าธงชัยประจำกองของเหล่า
ทหาร ประมวญเป็นพระคุณาลังการส่วนคุณวุฑฒบัณฑิต มีพระคุณ
ปรากฏกำจรในทิศานุทิศ เป็นสิริของพระพุทธศาสนา เป็นที่สรรเสริญ
ดังพระคาถาว่า

ทูเร สนฺโต ปกาเสนฺติ หิมวนฺโตว ปพฺพโต

สัตบุรุษย่อมปรากฏเกียรติในที่ไกล เหมือนภูเขาหิมวันต์ฉะนั้น.

เมื่อจะสังเขปพระจริยากัลยาณวัตต์แห่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า
ที่ประจักษ์เป็นปกติน่าเลื่อมใส เสมอต่อบุทคลและในสถานในกาล
นั้น ๆ ก็ได้พระคุณธรรมเป็นมิ่งขวัญ ๕ ประการ คือ ทรงดำรงมั่น
อยู่ในธรรม ทรงสมบูรณ์ด้วยสีลวัตต์ มีพระวาจาเป็นสัตย์จริงถ่อง

แท้ มีพระมนัสเป็นที่อยู่แห่งหิริให้มีกระแสอายเหนียมสงบเย็นและผ่องใสบริสุทธิ์ จึงเป็นที่ชื่นชมนิยมสรรเสริญอย่างอัศจรรย์ สมจริงตามพระคาถาประพันธ์ว่า

ธมฺมฏฺโ สีลสมฺปนฺโน สจฺจวาที หิรีมโน
เนกฺขมฺ ชมฺโพนทสฺเสว โก ตำ นินฺทิตุมรหติ
เทวาปี นำ ปสำสนฺติ พฺรหฺมุนาปี ปสำสิโต

ความว่า ท่านผู้ตั้งมั่นอยู่ในธรรมะ ถึงพร้อมด้วยศีล กล่าวแต่คำจริง มีหิริประจำใจ บริสุทธิ์ดุจแท่งทองชมพูนุท ใครเล่าจะควรนินทา แม้เทวดาแม้พรหมก็ย่อมนิยมสรรเสริญ ฉะนี้.

ในพระคาถานี้ แสดงคุณสมบัติ ๔ ประการที่มีในบุทคล ว่าเป็นเหตุให้เกิดผลคือไม่ถูกนินทา ย่อมเป็นทางมาแห่งความนิยมสรรเสริญเหมือนแท่งทองชมพูนุท ซึ่งน่าจะหมายถึงความบริสุทธิ์และมีค่ามากยากที่จะหาได้.

ก็ธรรมะในข้อว่าตั้งมั่นในธรรมนั้น ได้แก่ยุตติธรรมคือความเที่ยงตรง ไม่เอนเอียงไม่ลุอำนาจแห่งอคติ ๔ คือ ฉันทาคติ โทสาคติ ภยาคติ และโมหาคติ ความปล่อยใจให้ตกไปในอำนาจแห่งความรักใคร่พอใจหรือที่รักใคร่ที่พอใจชอบใจก็ดี ในอำนาจแห่งความไม่ชอบใจขุ่นใจหรือที่ไม่ชอบใจที่เกลียดชังก็ดี ในอำนาจแห่งความเกรงกลัวหรือที่ยำเกรงรู้สึกว่าน่ากลัวก็ดี ในอำนาจแห่งความหลงงมงายหรือเครื่องให้หลงเข้าใจผิดก็ดี ชื่อว่าลุอำนาจอคติ ผู้ตั้ง

มั่นในยุตติธรรมนั้น กล่าวคือผู้อบรมตนให้ปลอดจากฉันทะ โทสะ ภยะ และโมหะ ไม่ให้เจตสิก ๔ ตัวนั้นครอบงำจิตต์ เพราะฉันทะคือกามฉันท์ย่อมทำจิตต์ใจให้มีอาการผิดปกติ เหมือนน้ำใสที่ถูกผะสมด้วยสี โทสะทำจิตต์ให้ร้อนพลุกพล่าน มีอาการเหมือนน้ำที่ถูกต้มให้เดือดด้วยแรงไฟ ภยะทำจิตต์ให้สะดุ้งหวาดครั่นคร้ามสะทกสะท้าน มีอาการเหมือนต้นไม้ที่ถูกพายุพัดอย่างแรงกล้า โมหะทำจิตต์ใจให้มืดมัวหดหู่ลังเลสงสัย มีอาการเหมือนน้ำขุ่นหรืออยู่ในที่มืดไม่อาจเห็นอะไรได้แจ้งชัด เมื่อผู้ปฏิบัติกำจัดอคติเหล่านี้ออกไปได้ ยุตติธรรมก็เกิดขึ้นตั้งอยู่ประจำใจ ธัมมัฏฐะจึงน่าจะแปลว่ามีธรรมเป็นที่มั่นท่านผู้มีธรรมเป็นที่มั่นเช่นนั้น ย่อมมีความเที่ยงตรงคงที่เป็นสมบัติภายใน การทำการพูดและความคิดของท่านย่อมเป็นไปตามกฎธรรมดา จึงได้ผลตามพระคาถาว่า

ฉนฺทา โทสา ภยา โมหา โย ธมฺมํ นาติวตฺตติ
อาปูรติ ตสฺส ยโส สุกฺกปกฺเขว จนฺทิมา

ผู้ใดไม่ล่วงละเมิดธรรมะ คือ ฉันทะ โทสะ ภยะ โมหะ ผู้นั้นจะมียศเต็มที่ เหมือนดวงจันทร์ในข้างขึ้นฉะนั้น.

ถึงอย่างนั้น ยังต้องมีศีลเข้าสนับสนุนคุ้มครองรักษา ให้มีกายวาจาสุภาพเรียบร้อยเป็นปกติตลอดถึงใจ ความมีเจตนางดเว้นจากการที่เป็นโทษเป็นภัย ตั้งใจประพฤติในทางที่ไม่เบียดเบียฬตนและผู้อื่น ชื่อว่าศีล การอบรมตนให้ศีลมีอยู่และหยั่งเห็นได้ด้วยญาณว่า

ไม่บกพร่อง เป็นความสมบูรณ์ด้วยศีล ๆ นั้น ย่อมป้องกันเวรภัย ให้มีความประพฤติอยู่ในขอบเขตต์อันจำกัด เหมือนหลักหรือรั้วหรือกำแพงเป็นเครื่องบอกเขตต์ที่ดิน และนำความประพฤติให้สมควรแก่ธรรมปฏิบัติยิ่ง ๆ ขึ้นไป เหมือนเส้นบรรทัดอันนำการเขียนหนังสือหรือการเลื่อยไม้ให้ตรงเป็นระเบียบดี และชักนำการอยู่เป็นหมู่เป็นคณะให้มีสามัคคีปรองดองกัน กลมเกลียวกัน เหมือนการจัดดอกไม้หรือร้อยดอกไม้ให้มีระเบียบเรียบร้อยงดงามฉะนั้น จึงมีคำสรรเสริญการบำเพ็ญศีลสมบูรณ์ได้ตามชั้น ว่าเป็นกำลัง เป็นอาวุธ เป็นอาภรณ์ เป็นเกราะอย่างอัศจรรย์ มีแจ้งอยู่เป็นคาถาประพันธ์ว่า

สีลํ พลํ อปฺปฏิมํ สีลํ อาวุธมุตฺตมํ
สีลํ อาภรณํ เสฏฺฐํ สีลํ กวจมพฺภุตํ

ศีลเป็นกำลังไม่มีที่เปรียบ ศีลเป็นอาวุธอย่างดี ศีลเป็นอาภรณ์อย่างประเสริฐ ศีลเป็นเกราะอย่างอัศจรรย์ ดังนี้.

แม้เช่นนั้น ศีลนั้นยังต้องอาศัยวาจาจริงเป็นเครื่องสมานรักษา เช่นมีการปฏิญญาและการสมาทานเป็นตัวอย่าง ทั้งต้องมีหิริโอตตัปปะเป็นปทัฏฐาน เพื่อบริหารให้ศีลเป็นสีลวิสุทธิได้ วาจาจริงนั้น เมื่อหมายถึงบุทคลผู้พูดคำจริง เรียกว่า สจฺจวาที ผู้มีวาทะเป็นสัจจ์ เป็นคุณสมบัติรักษาคนให้ปรากฏว่าเป็นคนจริงเป็นต้น และอำนวยให้เกิดผลคือการรู้จักยับยั้งชั่งใจตั้งใจสำรวมวาจา ให้มีกริยามรรยาทสงบสุภาพเรียบร้อยปราศจากอาการชั่วร้ายเสียหาย มีการไม่โกรธเป็นต้น

มีคาถาพจนนิพนธ์แจ้งอยู่ว่า

อกฺโกธโน อสนฺตาสี อวิกตฺถี อกุกฺกุโจ
มนฺตาภาณี อนุทฺธโต สเว วาจายโต มุนิ

แปลความว่า ผู้ไม่โกรธ ไม่สะดุ้งหวาด ไม่โอ้อวด ไม่รำคาญ ฉลาดพูด ไม่พุ้งสร้าน ผู้นั้นแลเป็นมุนีมีวาจาสำรวมแล้ว ฉะนี้ สัจจวาจาจึงเป็นเหมือนรากฐานแห่งการสร้างติกเป็นอย่างดี เพราะผู้มีวาจาสัจจ์ย่อมจะสำรวมระวังวาจาให้พูดแต่คำจริง เป็นเครื่องสะกัดกั้นป้องกันความไม่จริงไม่ให้เกิดขึ้นในใจ ๆ เช่นนั้นเป็นใจมีจาคะเป็นใจมีการเสียสละซึ่งความไม่จริง เมื่อความไม่จริงหมดไปดับไป ใจนั้นก็เป็นใจสงบสุข อันให้เกิดญาณความหยั่งรู้เห็นความจริงอื่น ๆ อย่างแจ้งชัด จึงไม่ต้องตกไปในวิสัยแห่งความไม่จริงทุกประการ.

เมื่อเป็นได้ดังนั้น หิริซึ่งมีหน้าที่ทำกิจให้ใจสะอาดผ่องใสก็ปรากฏประจำใจเป็นหลักฐาน คือเป็นเจ้าเรือนแห่งใจ ๆ เช่นนั้นเป็น หิริมโน เป็นใจสะอาดปราศจากมลทิน เหมือนน้ำใสสะอาดอันใช้ชำระล้างสิ่งไม่สะอาดให้บริสุทธิ์ฉะนั้น หิริความละอายใจนั้น ที่กำจัดทุจริตได้ท่านกล่าวว่าเป็นเสขพละ คือกำลังของพระเสขะ ๆ ทุกชั้นย่อมมีหิริเป็นกำลังภายใน เมื่อหิริเป็นกำลังมีอยู่ประจำใจ ๆ ก็มีอาการไม่หวั่นไหวสามารถประดิษฐานตั้งมั่นได้ในพระสัทธรรม สมด้วยคำเป็นพุทธภาษิตว่า หิริมา ภิกฺขเว ภิกฺขุ น จวติ ปติฏฺฐาติ สทฺธมฺเม ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีหิริย่อมไม่เคลื่อนไหว ย่อมตั้งมั่น

อยู่ได้ในพระสัทธรรม ดังนี้ จึงควรกล่าวได้ว่าหิริเป็นอุปการแก่การปฏิบัติศีลธรรมทุกชั้น ด้วยประการดังนี้.

เมื่อผู้ปฏิบัติได้อบรมตนให้มีคุณสมบัติทั้ง ๔ คือ ตั้งมั่นในธรรมะ มีศีลสมบูรณ์ มีวาจาสัจจ์ มีหิริประจำใจ ความเป็นอยู่ของผู้นั้นก็ย่อมบริสุทธิ์ผ่องใสปราศจากข้อครหา มีแต่จะเป็นที่นิยมชื่นชมสรรเสริญเหมือนแท่งทองชมพูนุท ดังพระคาถาเบื้องต้นนั้น.

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า พระองค์นั้น มีพระคุณสมบัติเป็นมหัศจรรย์เป็นอเนกประการ พร้อมพรั่งด้วยพระชาติวุฑฒะและวยะวุฑฒะ กับทั้งสิริวัฒนะเป็นต้นมา จึงได้ทรงบำเพ็ญพระองค์ให้ปรากฏดังทองชมพูนุท มีพระคุณเยี่ยมกว่าทองชมพูนุท เป็นสกลมหาสังฆปรินายกในพระพุทธศาสนา ถึงพระองค์ได้เสด็จดับขันธ์สิ้นพระชนม์ล่วงไปสิ้นกาลเวลานานเท่านี้ก็ดี แต่พระคุณบารมีอันคัมภีรภาพไพศาล ก็ยังคงชัชวาลแจ่มแจ้งแก่ใจของคณะเจ้าภาพเป็นต้นอยู่เป็นนิตย์ จึงเป็นเครื่องเตือนใจให้มีการบำเพ็ญกุศลกิจ อุทิศน้อมถวายแด่พระองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้านั้น ด้วยอปจายนวิธีทักษิณานุปทาน.

ขอพระองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้านั้น จงได้ทรงทราบกุศลพิธีเครื่องสักการ ที่เจ้าภาพได้พร้อมเพรียงบำเพ็ญถวายสนองพระเดชพระคุณทั้งนี้ ด้วยความเคารพนับถือและกตัญญูกตเวทิตา ขอได้ทรงอนุโมทนาให้สำเร็จเป็นปัตตานุโมทนามัย เพื่อประโยชน์สุขทุกประการ.

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ พระสงฆ์ ๔ รูป จักรับประทานสวดธรรมบรรยาย ในอัปปมาทวัคคคาถาแห่งพระธรรมบท เพื่อเพิ่มพูนอัปปมาทธรรม แห่งสมาคมโดยกาฬนิยม ในลำดับต่อไปนี้.

อปฺปมาทวคฺคคาถา

๑. อปฺปมาโท อมตํ ปทํ ปมาโท มจฺจุโน ปทํ
อปฺปมตฺตา น มียนฺติ เย ปมตฺตา ยถา มตา

๑. ความไม่ประมาทเป็นทางไม่ตาย ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย ผู้ไม่ประมาทย่อมไม่ตาย ผู้ประมาทเหมือนตายแล้ว

๒. เอตํ วิเสสโต ญตฺวา อปฺปมาทมฺหิ ปณฺฑิตา
อปฺปมาเท ปโมทนฺติ อริยานํ โคจเร รตา

๒. บัณฑิตทราบความข้อนี้แล้วโดยวิเศษ จึงตั้งอยู่ในความไม่ประมาท บันเทิงในความไม่ประมาท รื่นรมย์ในธรรมเป็นโคจรแห่งพระอริยะทั้งหลาย

๓. เต ฌายิโน สาตติกา นิจฺจํ ทฬฺหปรกฺกมา
ผุสนฺติ ธีรา นิพฺพานํ โยคกฺเขมํ อนุตฺตรํ

๓. ท่านมีความเพ่งพินิจติดต่อ มีความบากบั่นมั่นคงเนื่องนิตย์ มีปัญญาประเสพนิพพาน อันเกษมจากโยคะอย่างเยี่ยม

๔. อุฏฺฐานวโต สติมโต สุจิกมฺมสฺส นิสมฺมการิโน
สญฺญตสฺส จ ธมฺมชีวิโน อปฺปมตฺตสฺส ยโส ภิวฑฺฒติ

๔. ผู้ขยัน มีสติ มีการงานสะอาด ใคร่ครวญแล้วจึงทำการ สำรวมระวังเป็นอยู่โดยธรรมและไม่ประมาท ยศย่อมเจริญ

๕. อุฏฺฐาเนนปฺปมาเทน สญฺญเมน ทเมน จ
ทีปํ กยิราถ เมธาวี ยํ โอโฆ นาภิกีรติ

๕. ผู้มีปัญญาพึงทำที่ซึ่งโอฆะท่วมทับไม่ได้ ด้วยความขยัน ความไม่ประมาท ความสำรวม และความฝึกฝน

๖. ปมาทมนุยุญฺชนฺติ พาลา ทุมฺเมธิโน ชนา
อปฺปมาทญฺจ เมธาวี ธนํ เสฏฺฐํว รกฺขติ

๖. คนพาลมีปัญญาทรามย่อมยอมตัวตามความประมาท ฝ่ายบัณฑิตผู้มีปัญญาย่อมรักษาซึ่งความไม่ประมาท เหมือนการรักษาทรัพย์อย่างประเสริฐฉะนั้น

๗. มา ปมาทมนุยุญฺเชถ มา กามรติสนฺถวํ
อปฺปมตฺโต หิ ฌายนฺโต ปปฺโปติ วิปุลํ สุขํ

๗. ท่านอย่ายอมตัวตามความประมาท อย่าสนิทสนมรื่นรมย์ในกาม เพราะผู้ไม่ประมาทเพ่งพินิจ ย่อมบรรลุสุขอันไพบูล

๘. ปมาทํ อปฺปมาเทน ยทา นุทติ ปณฺฑิโต
ปญฺญาปาสาทมารุยฺห อโสโก โสกินึ ปชํ
ปพฺพตฏฺโฐว ภุมฺมฏฺเฐ ธีโร พาเล อเวกฺขติ

๘. เมื่อบัณฑิตบรรเทาความประมาทได้ด้วยความไม่ประมาท ก็ขึ้นสู่ปัญญาดังปราสาท ไม่มีความโศก ย่อมแลเห็นประชาชนผู้มีโศก ปราชญ์ย่อมแลเห็นคนพาลเหมือนคนขึ้นยืนบนภูเขาแลเห็นคนผู้ยืนบนแผ่นดินฉะนั้น

๙. อปฺปมตฺโต ปมตฺเตสุ สุตฺเตสุ พหุชาคโร
อพลสฺสำว สีฆสฺโส หิตฺวา ยาติ สุเมธโส

๙. สุเมธ์ผู้ไม่ประมาท เมื่อผู้อื่นประมาทเหมือนนอนหลับ เป็นผู้ตื่นอยู่เสมอ เหมือนม้าผู้เท้าเร็วละเลยม้าทุรพลไปฉะนั้น

๑๐. อปฺปมาเทน มฆวา เทวานำ เสฏฺฐตำ คโต
อปฺปมาทำ ปสำสนฺติ ปมาโท ครหิโต สทา

๑๐. ด้วยความไม่ประมาท ท้าวมฆวเทวราชถึงความเป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาทั้งหลาย บัณฑิตย่อมสรรเสริญความไม่ประมาท ท่านติเตียนความประมาททุกเมื่อ

๑๑. อปฺปมาทรโต ภิกฺขุ ปมาเท ภยทสฺสิ วา
สญฺโญชนำ อณุ ถูลำ ฑหำ อคฺคีว คจฺฉติ

๑๑. ภิกษุผู้รื่นรมย์ในความไม่ประมาท และเป็นผู้เห็นภัยในความประมาท ย่อมเผาซึ่งสังโยชน์น้อยใหญ่ไปได้ เหมือนไฟเผาเชื้อน้อยใหญ่ฉะนั้น

๑๒. อปฺปมาทรโต ภิกฺขุ ปมาเท ภยทสฺสิ วา
อภพฺโพ ปริหานาย นิพฺพานสฺเสว สนฺติเก.

๑๒. ภิกษุผู้รื่นรมย์ในความไม่ประมาท และเป็นผู้เห็นภัยในความประมาท ย่อมเป็นผู้ไม่พอเพื่อจะเสื่อมเสีย เป็นผู้ปฏิบัติใกล้พระนิพพานแท้.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร
ถนนพระสุเมรุ จังหวัดพระนคร
น. ท. พระพิมลเสนี ร. น. ผู้พิมพ์โฆษณา
๒๕๐๐/๘๑